

KOMÁROMI GABRIELLA

A kutatás dilemmái

„...van egy világra nyíló ablak,
azon túl pedig a világ. No de mi
van az ablakon innen?...”¹

(Italo Calvino)

A kutatás tárgya – a gyermekirodalom. Témám pedig a kutatás maga. Pontosabban: annak dilemmái a nagyvilágban és hazámban. Az Italo Calvinótól kölcsönzött mottó erre utal. Azt a bizonyos „világra nyíló ablakot” azért nyitom ki, hogy annak a darabka világnak, ami azon innen van, az értékeit, esendőségeit megmutassam. A nagyvilágról és magunkról szólva arány- és mértéktartás a szándékom. A gyermekirodalom kutatásának lehetőségei nagyon mások azon a bizonyos „ablakon” túl. Többek között azért, mert itt és ott más a gyermekkultúra rangja. Erre – amúgy előljáróban – példával is szolgállok.

Mindeddig a világ legnagyobb élő gyermekírójának a svéd Astrid Lindgrent tartottuk. A 90. születésnapja olyan volt a hazájában, mintha a nemzeti ünnepek egyike volna. Amikor ebben az esztendőben, január végén meghalt, a világ egyik legrangsabb napilapja, a német *Die Welt* egész kolumnás, képes összeállítással gyászolta. Astrid asszony megérte, hogy még életében több könyv jelent meg a munkásságáról, hogy 84 gyerekönyvből 21 játékfilm készült, hogy csaknem hetven iskola viseli a nevét, hogy Stockholm „Disneyland”-jében az ő hősei elevenednek meg, hogy még életében díjat neveztek el róla. – Erich Kästnernek és Michael Endének már múzeuma van. Az utóbbinak pár esztendővel a halála után.

Amikor 1996-ban Lázár Ervin a meséiért kapott Kossuth-díjat, elkezdtünk reménykedni abban, hogy a gyermekkultúra nálunk is fontosabbá vált. S voltak ennek további, biztató jelei is.² 1999 őszén szinte egy időben jelent meg a Helikon Kiadónál a *Gyermekirodalom* c. kézikönyv és a győri *Műhely* különszáma. (A *Gyermek*) Az *Élet és Irodalom* hasábjain írhattam az utóbbiról. A írás címét (*Megtört a jég*) azóta jelképes jelentéssel idézte Vári György.³ Tetszhalott életéből 1999-ben újraindult a *Könyv és Nevelés*, ugyanebben az évben megszületett az olvasáskultúra folyóirata a *Fordulópont*, és 2001-ben a gyermekirodalomnak is lett tájékoztató lapja: a *Csodaceruza*. A gyermekről, a gyermekirodalomról szóló száma volt 2001-ben az *Új Forrásnak*, a *Vigiliának*. 2002-ben pedig a *Tiszatájnak* van. A *Népszabadság*ban hetente egyszer a gyermekkönyveknek is jut egy sarok. Az *Élet és Irodalom*ban sem különleges esemény már a gyermekkönyv-kritika. És konferencia konferenciát követett az „olvasás évében”.

¹ Calvino, Italo: Palomar töprengései. = Holmi, 1992, 2. sz. 227.

² Azóta Kossuth-díjas lett Csukás István. 2002 tavaszán Méhes György és Varga Domokos. Mindhárman gyermekirodalmi munkásságukért is.

³ Vári György: „Kölyökséged örökidőnyi” = Iskolakultúra, 2001. 12. sz. 103.

Mindez világjelenségeknek is köszönhető. A *Gyűrűk Ura* és a *Harry Potter* döntögeti a mozik nézettségi és a könyvesboltok eladási rekordjait. Meglehet, Harry Potter küldetése az volt, hogy az ezredforduló gyerekei – kissé későn, a kamaszkorban – végre megtanuljanak valamin olvasni, továbbá az is, hogy a Potter-mánia nyomán több figyelem jusson a gyerekeknek, gyerekkönyveknek, gyerekirodalomnak, gyermekkultúrának. Nemrég például a kortárs magyar irodalom csaknem A–Z-ig, azaz Andressew Ivántól Vámos Miklósig mesét írt. (Az is, aki tud, az is, aki nem. Maga a jelenség érdekes. L.: Víziló, Sziporka és Bamba Géza, Ab Ovo, 2001.) Ettől azonban még igaz marad, hogy a gyermekkultúra és a gyermekirodalom rangja, helyzete – s kiváltképp a kutatás esélyei – nagyon mások a Lajtán innen és a Lajtán túl.

Ebből a másságból fakad, hogy a kutatás területén már évtizedekben mérhető a fáziseltolódás. Még akkor is, ha a 90-es években fél polcnyi könyvvel sokat törlesztünk az adósságból. Szinte a semmiből, és inkább a sors ellenében, mint segítségével született meg ez a magyar nyelvű szakirodalom.⁴

A nemzetközi horizontok mentén vizsgálódva nem szeretném korholni magunkat. Igazságtalan volna. Hazai eredményeinket és adósságainkat számba véve pedig még a látszatát is elkerülöm annak, hogy beérem (hogy beérhetjük) az itt és most megfeleléssel.

Ahogy a címben áll, elsősorban a *kutatás dilemmáit* próbálom megfogalmazni. A „nagyvilág” szó pedig mindenekeelőtt a német nyelvterületet jelenti mondandómban. Calvino hőiséhez hasonlóan „odakintről jövő pillantásokkal” is megítélhettem már hazai dolgainkat. De kutassunk, töprengjünk bárhol is a világon, a lehetséges és a lehetetlen korlátai között találjuk magunkat.

A kutatás problémáinak megközelítésében lehetünk távolságtartóak, de az irodalom vizsgálatában ez illuzórikus cél. Márpedig a *gyermekirodalom – irodalom*. Az objektivitás pedig ezen a területen – az irodalomtudomány kézikönyvei szerint is – lehetetlen. Ez a tevékenység ugyanis személyiségfüggő. A természettudomány imponálóan egyértelmű, mérhető és ellenőrizhető tudományos leírásai és értelmezései idegenek az irodalom természetétől. „Lehetetlen definiálni azokat a jelenségeket, amelyek az irodalom

⁴ Felsoroljuk az említett „félpolcnyi” könyvet: Almanach der ungarischen Kinderkultur. (1990), Komáromi Gabriella: Elfejtett irodalom (1990), Borbély Sándor: Kik írtak a gyerekeknek (1996), Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv” (Szerk. Borbély Sándor) (1996), Petrolay Margit: Könyv a meséről: az emberiség emlékezete (1996), Tarbay Ede: Gyermekirodalomra vezérlő kalauz (1996), Boldizsár Ildikó: Varázslás és fogyókúra (1997), Komáromi Gabriella: A gyerekkönyvek titkos kertje (1998), Gyermekirodalom (Szerk. Komáromi Gabriella) (1999), Bognár Tas: A magyar gyerekvers (2001), Kortárs gyerekkönyvek (Szerk. Borbély Sándor, Komáromi Gabriella) (2001) – Az említett „poros jegyzetek – nemegyszer tiszteletre méltó szakemberek munkái – számalmas kordokumentumok. Tárgyunkkal kapcsolatban csupa imperatívus áll: Pl.: „Az ifjúság kezébe adott könyvek vezessék az olvasókat a valóság helyes megismeréséhez és tudományos világnézethez!” A gyermekirodalom „nélkülözzön minden misztikus, idealisztikus szemléletet!” „...optimista és humanista világszemléletre neveljen!” „Hassa át a könyveket az igazi szocialista hazafiság!” Bábuskina és Krupszkaja az etalon. Megkönnyebbülés lehetett Gorkijt idézni, aki ilyesmit is mondott: „Ne higgyük, hogy minden gyerekkönyvnek kivétel nélkül ismeretanyagot kell közölnie.” (L.: Kolta Ferenc: Ifjúsági irodalom. 4. Utánnomás. Bp. Tankönyvkiadó, 1971. 22–25.) E jegyzeteket nem tekinthetjük a szakterület első magyar nyelvű kézikönyveinek. Pedig történt erre kísérlet.

körébe tartoznak. Koronként, közösségenként, sőt személyenként is mást és mást tartunk irodalomnak.⁵ Meglehet, mást és mást tartunk gyermekirodalomnak is. Számos meddő vitát kerülhetnének el, ha ez nem merülne olyan gyakran feledésbe.

Mindennek ellenére az irodalomtudomány mégiscsak megkísérelti a definiálást. (A gyermekirodalom elmélete is.) És a meghatározásaink nem is igazságtartalom nélküliek. De a minden más véleményt kirekesztő igazságok világa az nem a művészet és nem az irodalomtudomány.

Ezen a területen olyasfélék a kulcsszavaink, mint párbeszéd, keresés, megértés. A különböző irányzatok nem tudják sem megcáfolni, sem megsemmisíteni egymást. A részigazságokhoz sokféle út vezet. A bölcsék köve nincs ott senkinél. Fáradozásaink közepette csak remélhetjük, hogy közel járunk az igazsághoz, néha még tán azt is, hogy itt és most rátaláltunk. Nem kisebb tudós, mint Gadamer mondta: „Rossz hermeneutikus az, aki azt hiszi, hogy övé lehet, vagy övé kell hogy legyen az utolsó szó.”⁶ Én sem hiszem, nem is akarom.

Ha van „gyermekirodalom-tudomány”, akkor a természetének nagyon hasonlatosnak kell lennie az irodalomtudományéhoz. Az ultima ratio elve „kicsiben” sem működhet. A lehetséges és lehetetlen korlátai között tőprengve próbálok hinni abban, hogy ez sikerülhet.

Emancipáltuk-e a gyermekirodalmat?

(Pró és kontra a kutatás tárgyáról)

A kutatás tárgyával kapcsolatban is dilemmákat idézek fel. Pró és kontra állításokat. A gyermekirodalommal és a gyermekkönyvvel kapcsolatban nemegyszer egyetlen személyiségben jelennek meg ellentétes nézetek, érzelmek, sőt indulatok. Ha csak az ellentét egyik oldalát idézzük fel, hamis a kép. Manipulálhatja az olvasót. Van rá példa. S ettől már csak egy lépés, hogy a gyermekirodalom szó kötőjellel íratik („gyermekirodalom”), vagy kérdőjel áll a szó után („gyermekirodalom?”).⁷ A kötőjeltől pejoratív zöngét kap a jelzős szóösszetétel, az írásjel pedig az irónia eszköze.

Valószínűleg eszünkbe se jutna, hogy az „irodalom” szóval folytassunk efféle játékokat: pl. „iroda-lom” vagy „irodalom?”. Játshatnánk, hiszen az irodalomban „a rossz, a közepes szinte napról napra újratermeli magát, a jó pedig ritka, mint a fehér holló. Ez minden irodalom rendje, miért volna más a gyermekirodalomé...” – írja Lengyel Balázs.⁸ Elég felütnünk az elmúlt korok bibliográfiáit ahhoz, hogy belássuk, ötven esztendő múlva itt is, ott is csak a legjobbak számítanak. És se itt, se ott nincsenek túl sokan. Mindkét helyen nagy a lomtár. A gyermekirodalomban tán jobban látszik a rossz. Nagyobbak a példányszámok, harsognak a kommersz illusztrációk.

Arra, hogy a „pró és kontra” vélekedések jelenségét bemutassam, elsősorban Németh László a reprezentáns példám, és a többiek se akárhik. Németh László az, akitől a gyermekirodalomról egyetlen mondatot szokás citálni, de azt igen gyakran, mosta-

⁵ Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Bp. Osiris, 2001. 13.

⁶ Idézi: Bókay Antal uo. 285.

⁷ Lásd: Lovász Andrea: Gyermek-irodalom. = Új Forrás, 2001. 8. sz. 87–107. – Dobszay Ambrus: Gyermekirodalom? = Literatura, 2001. 1. sz. 120–127.

⁸ Lengyel Balázs: Emancipáltuk-e a gyermekirodalmat? – In: Közelképek. Bp. Szépirodalmi Kiadó, (1979). 411.

nában meg kiváltképp. Ez az ominózus mondat így szól: „*De hát kibe harapják, ha nincs törvény az ellen, amit úgy hívnak, hogy gyermekirodalom?*”⁹ Magam is osztottam ezt a kifakadást az *Elfelejtett irodalom* c. könyvemben, de nem kommentár nélkül.¹⁰ Az író és az apa kétségbeesését is. „Nincs reménytelenebb gát, lakat, retesz – írta, mint amelyik a közpiszoktól akar megvédeni egy gyerekasztalt”.¹¹ És miért is tagadnám, hasonló kétségbeesésre lehet ma is okunk. Több vagy kevesebb mindenkor volt.

De nem felejthetjük el, hogy Németh László ezt a sokszor citált, goromba mondatot 1940-ben írta le, mégpedig a *Költők a gyerekasztalán* c. esszéjében, a magyar gyermekirodalom csaknem két évtizedes mélypontja után. Ez az írás azonban nemcsak a fűzfapoétákról és a botcsinálta mesemondókról szól. Abban a bizonyos gyerekasztalán igazi költők laktak. A *Lányaim* c. kötet, amelyben az említett esszé található, akár vezérlő kalauzunk lehet az irodalmi nevelésben. Miközben Németh László minden szellemi porcikája tiltakozott „az ellen, amit gyermekirodalomnak hívnak”, felfejtette, sorra vette, „leírta” a gyermekirodalom rétegeit. Anélkül, hogy rendszerező elveket követett volna.

Laudációt írt a modern magyar gyerekverseket első remekéről, a „Mehemet-versről”. Ez pedig gyerekvers, az volt a fogantatása pillanatában is. Gyereknek, gyerekrovatba szánta Móricz Zsigmond. Majd gyerekversekötetbe zárta. Ez a vers a gyermekirodalom első rétegéből való. Az ilyesmiről mondjuk, hogy ez a tulajdonképpeni gyermekirodalom. Hogy vannak felnőttnek szóló felhangjai? A gyermekirodalom halhatatlan darabjai általában ilyenek. Ettől még a vers a *Boldog világ* c. kötet „egy hároméves agyacszkához legillőbb darabja.”¹² „Korszakalkotó tehének” – írta a *Török és a tehének* c. költeményéről Rigó Béla.¹³ Szemernyi túlzás sincs a felmagasztalásban, legfeljebb furcsa, eredeti. Teheneket talán még senki sem nevezett „korszakalkotónak”. Németh László a gyerek és a vers közötti kommunikációról, a befogadásról is tudósít: „A nyolcéves Ucó nem tudná többé úgy elmondani a verset, nincs meg a torkában a hang.” – olvassuk.¹⁴

A másik réteg, amit bemutat, nem kevésbé fontos, nem kisebb hányad, s több a maradandó dolog benne. A „gyerek arra született – írta, hogy klasszikusokat olvasson”.¹⁵ Ki vitatná, hogy Petőfi valóban jó „dajka”, hogy az Arany Lacinak az első igazi gyerekverseink, hogy a János vitéz a gyerekkorunk legszebb verses meséje. Három esztendővel Németh esszéje után Aszódi Éva és Binét Ágnes „végiglapozták” a magyar költészetet, és kiválogatták belőle azt, ami gyerekverssé lehet. (L. *Versek* könyve, 1943) Ez a válogatás tart azóta is. (L. pl. *Gyermekversek – Csiberébi*. Vál: Ambrus Judit. Unikornis, 2001.)

⁹ Németh László: *Költők a gyerekasztalán*. – In: *Kísérletező ember*. Bp. Magvető – Szépirodalmi Kiadó, 1973. 216.

¹⁰ Komáromi Gabriella: *Elfelejtett irodalom*. Fejezetek XX. századi ifjúsági prózánk történetéből. Bp. Móra Kiadó, 1990. 46.

¹¹ Németh László i. m. 216.

¹² Uo. 203.

¹³ Rigó Béla: *A magyar gyermekversek krónikája*. – In: *Gyermekirodalom*. Szerk. Komáromi Gabriella. 2. kiad. Bp. 2001. 58.

¹⁴ Németh László i. m. 204.

¹⁵ Uo. 205.

A folyamat nem nálunk és nem is a *Versek könyvével* kezdődött. Sokkal régebben. Az ifjúsági regény műfajainak története például halhatatlan klasszikusokkal kezdődik. A gyerekkorosztályok hol ebbe, hol abba a könyvbe „nőnek bele”. Műfajokat is a magukénak ismernek el. (L. sci-fi, fantasy!) Vagy ők tulajdonítják el, ami kell, vagy a könyvkiadás „kínálja” meg őket vele. (Adaptációban vagy anélkül. Egyetlen könyv megérheti mindkettőt.)

Az is megtörténhet, hogy a felnőttek irodalma lemond ezekről a művekről, de az is, hogy a könyv ettől kezdve a felnőtté és a kamaszé egyszerre, a tulajdonjogon meg nincs mit vitatkozni. Németh László ezt a jelenséget is bemutatta. Az írói kedély „melegétől – írta – gyermek- és felnőttvilág között elolvadnak a kerítések.”¹⁶ Találó példája Tamási Árontól az *Ábel*. Lehetne a *Légy jó mindhalálig* is, de meg is feledkezik arról, hogy az író ezt sem gyerekeknek írta. Csak gyerekkönyvvé lett. Először adaptációban, aztán anélkül. „Pedig hol van a magyar irodalomban még egy gyerekregegy – írta –, amely remekmű és gyerekeknek való.”¹⁷ Amikor ezt írta, akkor pedig *A Pál utcai fiúkról* feledkezett meg.

Ahogy ösztönösen felfejtette a gyermekirodalom rétegeit (csak a népköltészet gyermekirodalmát nem vette számba), rátalált arra a szegmensre is, ami a gyerekek által írt gyermekirodalom. Az ilyen gyerekvers olyan, mint a gyerekrajz. Hányadnak elhanyagolható mennyiség a gyermekirodalomban, de néhány darabja utólag becses érték lehet. (L. A gyerek Csokonai, József Attila, Weöres, Nemes Nagy Ágnes verseit!) A rajzoló vagy író gyerek elsősorban a pszichológust érdekelheti. A *Verselő gyerekek c. esszéiben* Németh László rácsodálkozott a gyermeki kreativitásra. Íme egy általa idézett „gyerekvers”: „Telefon cseng, ki beszél ?/ Püski könyvkereskedés. /Kérem Németh László urat! / A könyvedet már megírtad?”¹⁸

Már befogadás-lélektani észrevételei is voltak. (Írt arról, ahogy a Macbeth egy gyerek töredékes megértésében boszorkány-sztorivá válik.) Össze akarta állítani a gyerekek Petőfijét, Szabó Lőrincét. Ha valakinek a nevét, hát Németh Lászlóét aligha szabadna a gyermekirodalom-ellenesség zászlajára írni. Csak a „Lili nénik és Lajos bácsik” verseivel volt úgy, ahogy mi magunk is vagyunk.

A *Gyermekirodalom* (Helikon, 1999) c. kézikönyvünk nemcsak deklarálta, hogy „a gyermekirodalom irodalom”. Ebben a könyvben Weöres Sándor a csoda. Lázár Ervin a meseírók meseírója. A „Lili nénik és Lajos bácsik” azt kapták, amit érdemelték. Néha csak „versszállítónak” neveztük őket. De nem voltak olyan kemények a mondataink, mint az a bizonyos sokszor idézett Németh László-i szöveg, amit nem felejtettünk el idézni.¹⁹ Tárgyunkkal kapcsolatban mi is átértünk olyan konfliktusokat, mint például Vargha Balázs és Lengyel Balázs az *Élet és Irodalom* 1973-as vitájában.

„Irodalom-e a gyermekirodalom?” – tette fel a kérdést Vargha Balázs. „Az kellene, hogy legyen. Van rá bizonyíték bőven, hogy az lehet: a gyerekek klasszikusai, Andersen-től Weöres Sándorig. – De még több az ellenbizonyíték: az ócskaság, amit minden gyereknemzedék használatára újratermelnek az irodalmi bedolgozók. Hiába öli meg a neveltségesség Pósa bácsit, új Pósa bácsik és nénik születnek.”²⁰

¹⁶ uo. 211.

¹⁷ uo. 231.

¹⁸ uo.

¹⁹ Gyermekirodalom. (Szerk. Komáromi Gabriella.) (2. kiad.) Bp. Helikon, 2001. 30.

²⁰ Vargha Balázs: Könyvek – kicsiknek. = Élet és Irodalom, 1973. márc. 10. (11.)

Lengyel Balázs ugyanebben a vitában írta: „– féltő, hogy elrestelli magát a papír, amikor kimondjuk – a gyerekregény elsősorban regény, a gyerekvers: vers, vagyis mindenképpen esztétikai hatású művészi produktum.”²¹ Nem változtat ezen, hogy mint mindennek a világon, a gyermekirodalomnak is vannak rossz hagyományai. S van a történetében egy olyan – és meglehetősen hosszú szakasz – amikor tényleg csak „szolgálólány” volt. A teológiáé, a pedagógiáé, az ismeretközlésé. „Egy fa van, annak külön-külön ágai, levelei” – idézzük Lengyel Balázs metaforikus képét. – Elvontabban egy esztétika van. A gyermekirodalom ugyanolyan esztétikai törvények alatt áll, mint a „felnőtt”-irodalom, azzal a természetes és igen hangsúlyozott különbséggel, hogy a gyermekirodalom mindenkor tekintetbe veszi a gyerekek életkori sajátosságait.”²² A róla szóló tudomány ez okból csak interdiszciplináris lehet.

A közel három évtizede lezajlott ÉS-beli vita szerint a gyermekirodalom emancipációjával valahogy úgy állunk, mint a női emancipációval. Ma úgy gondolom – sok minden ellenére – még úgy se. Vannak reményt keltő jelek, de nálunk nem számít tévedésnek, ha valaki kétségbe vonja a gyerekkönyv létét, a gyermekirodalom szükségességét, vagy a nyilvánosság fórumain – úgy, ahogy van – a szubkultúrához sorolja. (S ezzel máris magyarázattal szolgál arra, hogy a magyar szakos hallgató számára miért nem kötelező stúdium a gyermekirodalom.)

Ha meggondoljuk, tulajdonképpen a tanári mesterség moduljai közé is beépülhetne a tárgy, mint más országokban, ahol ennek következtében az egyetemi tanszékek és intézetek a gyermekirodalom első számú műhelyei. A frankfurti egyetemen például a kötelező gyermekirodalmi alapképzésen kívül olyan szemináriumokat is hallgathat az irodalomtanár-jelölt, mint: a romantika és a biedermeier gyermekirodalma, fantaszitkum a gyermekirodalomban, a testvérmotívum a lányregényben, egy gyerekkönyv karrierje (Heidi), posztmodern lányirodalom, irodalmi utópiák a gyerekeknek, a horror és a sci-fi, a japán képregény, Harry Potter, gyermekkönyv-kritika stb. (2001/2002. tanév) Bécsben bibliográfiája van már a gyermekirodalom-tudomány körében született disszertációknak. Frankfurtban ösztöndíjas magyar doktoranduszok is kutatnak. A „Van-e? Kell-e gyermekirodalom?” típusú kérdéseket úgy fogadják a nagyvilágban, mintha azt mondanánk, hogy nincs se gyerek, se irodalom, illetve azt, hogy egyikre sincs szükség.

Igazán nem csoda, hogy a tudományos kutatás ezen a területen olyan nehezen tud lábra kapni. Azt, amit gyermekirodalomnak hívunk, talán még azok sem becsülik, akik mostanában a világmegváltás szándékával fognak kutatásba. Nemigen tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy kézikönyvünk azzal hívta ki igazán maga ellen a sorsot, hogy a Helikon Kiadónál, a Helikon Universitas c. sorozatban jelent meg, sőt: az irodalomtudományi szériában.²³ „...olyan kötetek társaságában, mint Northop Frye vagy Roland Barthes munkái.”²⁴ Ez esetben a végső érvek számát a tekintélyek előráncigálása.

Tévedés, hogy a kutatás területén nálunk csak most kell megtenni az első lépéseket. „Van valami avittas abban az avantgardista gesztusban, amely letörli a múlt tábláját.”

²¹ Lengyel Balázs: i. m. 406.

²² uo. 406–407.

²³ L. pl.: Gabnai Katalin: Drámajátékok. Bp. Helikon, 1999. /Helikon Universitas

²⁴ Lovász Andrea i. m. 106.

– írta Radnóti Sándor.²⁵ Abban a magatartásban is, ami minden eddig megszületett mondatot „aláaknáz”. De van-e egyáltalán gyermekirodalom-tudomány?

A gyermekirodalom-tudomány
(Szóhasználat, fogalmak)

Lehet, hogy sohasem fogjuk így nevezni. A „Kinderliteraturwissenschaft” tükörfordításának, azaz a „gyermekirodalom-tudomány” szónak nemigen jósolnék jövőt. És ez nem is baj. Nehézkes, hosszú. Lehet, hogy helyette három szót is használunk. Mégpedig az angol nyelvterület gyakorlata szerint, ahol egyébként az „irodalomtudomány” szó sem létezik.

A gyermekirodalom-tudomány szó helyett valószínűleg a gyermekirodalom elmélete, története és kritikája szavakat használjuk. Tulajdonképpen már ma is így van. (És a német szakirodalom is egyre gyakrabban dönt a „Theorie der Kinder- und Jugendliteratur” kifejezés mellett. Német nyelvből egyébként az utóbbi évtizedekben a „Kinderbuchforschung” és a „Leseforschung” szavakat vettük át, azaz a gyermekkönyv-, illetve olvasáskutatást. De itt és most a gyermekirodalom-tudomány kifejezést is használom.)

Nevezzük bárhogy is a gyermekirodalomról szóló tudományt, létezik. A nagyvilágban vannak intézményei, fórumai és rangja. Nálunk születőben van. Fontosnak tartjuk, hogy a maga intézményrendszerével együtt megteremtsük, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a művek sorsa sohasem a tudomány hatalmában áll. A mindenkori olvasó kezében kell bizonyítaniuk életképességüket. Magának a gyermekirodalomnak is művek adnak rangot, és művek ronthatják hitelét. Ezzel nem akarom alábecsülni a róla szóló tudományt. Sokat tehet tárgyáért és önmagáért. De a teória öncélú, ha nem vezet vissza az élményhez, ha nem gazdagítja az értelmezést.

A kutatás során sok minden lehet dilemmák forrása. De alapvető problémáink az irodalomtudomány természetéből fakadnak, mivelhogy a gyermekirodalom-tudomány természete sem más. Reménytelen az objektivitás, ezért probléma a *fogalomalkotás*. A lehetetlen kísérjük meg vele. Ahogy mondtam már, koronként, közösségenként mást tartottak gyermekirodalomnak. Legfeljebb egy adott kor, közösség legtalálhatóbb válaszára találhatunk rá. A történelmi időnek számító régmúltra vonatkozó a választ nem egyszer úgy olvassuk ki a bibliográfiákból, irodalomtörténetekből.

A Theodor Brüggemann által szerkesztett kézikönyv, amelyet a gyermekirodalom-történetírásról szólva még megemlítünk, a gyermekirodalom kezdeteitől 1800-ig terjedő három kötetben – a kor szellemében – gyermekirodalomnak tart erkölcsi tanításokat, vallásos műveket, tankönyveket, ismeretterjesztő munkákat.²⁶ Elvileg mindent, ami tanító célzatú, és amit a gyerekek az adott korban olvashattak.

A régi magyar gyermekkönyvek Szentkuty-Drescher Pál által összeállított, Imre István által 1977-ben kiegészített bibliográfiája is hasonló fogalomértelmezést feltételez. Ahogy a tudós bibliográfus írta, az 1531 és 1711 között megjelent művek 70 százaléka vallásos mű s „a leggyakrabban nevelni, oktatni, az embert magasabbra vezérelni

²⁵ Radnóti Sándor: A posztmodern zsandár. – In: Piknik. Bp. Magvető, 2000. 281.

²⁶ Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Hrsg. Theodor Brüggemann. /Mitarb: Otto Brunken, Hans-Heino Ewers. 1–3. Bd. Stuttgart, Metzler, 1982–1991. 1575, 2486, 1783 p.

óhajtó literatúrától a közéje vegyült ifjúsági könyv – hasonló célzataival alig különböztethető meg.²⁷

A gyerekkönyv fogalmának jelentése évszázadokon át az volt, e, hogy „tanít, nevel”.²⁸ „Szolgálólány” státusát a gyerekkönyv ezzel s ekkor vívta ki. Valójában ez időben még önidentitása se volt. Beleolvad mindenféle másba. Tankönyvekbe, kiskátékba. Önálló életét csak a 18. század derekán kezdte élni, de még jó egy évszázadig inkább pedagógiai, mint irodalmi eszmények vezérelték.

Azt is mondhatjuk, hogy mindaz, ami e területen 16–18. század között történt, az inkább a *gyermekkönyv-kutatásra*, illetve az *olvasáskutatásra* tartozik, nem a gyermekirodalom dolga. Még akkor sem, ha a gyermekirodalom kézikönyveiben helyet kap mint megkerülhetetlen előtörténet. Drescher Pál sem az „irodalom” szót használta. Hol azt írta, hogy „ifjúsági könyv”, hol azt, hogy „szabad gyermeki olvasmány”. A gyermekirodalom mellett az egyiket vagy a másikat ma sem tudnánk nélkülözni.

Magam a *gyermekkönyv* szó mellett maradnék. Természetesen ma más tartunk gyerekkönyvnek, mint az elmúlt századok. Korunk gyerekkönyve nemcsak tanít, nevel, de játszani is enged. Szöveg nélkül is megél. Néha olyan, mint a játékszer. Ennek is gyereke a „címzettje”, de nem mindig irodalom. A gyerekkönyv fogalma tágasabb, mint a gyermekirodalomé. De lehet, hogy hamarosan szűknek bizonyul. És a gyermekkönyv a gyermeknek szánt médiumok körében kaphat helyet, mint egy lehetséges változat.

Az 1990-ben megjelent, Reiner Wild szerkesztette német gyermekirodalom-történet²⁹ utolsó fejezete nemcsak a gyermekszínházról, gyermekfilmről, gyerekeknek szánt rádió- és tv-műsorokról, kép- és hangkazettákról szól (ilyen fejezet a mi kézikönyvünkben is van), hanem a computer- és videojátékokról is. (A kötet szerkesztői ugyanúgy számon tartják ezek körében a kreativitást fejlesztő játékokat, mint a pornót, a harci játékokat, a neonáci produktumokat.) Kézikönyvünk gyereksajtóról szóló fejezetében valóban számon tarthattam volna az internetes gyermekfolyóiratokat is. Már a határainkon túli magyar gyereklapok körében is sok van. És szóba hozhattam volna az olyan szerepjátszó magazinokat is, mint amilyen ma a *Rúna*. Egy másik generáció ezek felfedezésében bizonyára érzékenyebb.

Nem létezőnek mi sem tekinthettük volna mindezt. Nemcsak azért, mert már az Internet-galaxisban élünk. Azért sem mert a *gyermekirodalom*, a *gyermekkönyv* és a *gyermekmédiá* egyaránt a *gyermekkulturúra* körébe tartozik. Erre pedig érvényesek a kultúra általános tendenciái. Az „önművelés” és az „önélvezet” itt is kettéhasadt. A gyerekek jelentős része (akárcsak a felnőttek többsége) lemondott a komoly értékekről, a közösségi törekvésekről. Sikerről álmodik, és ösztönösen is arról, hogy „megcsinálja magát”. Elvárásai közé tartozik a könnyen érthetőség és a tetszetősség.

A gyermekirodalom fogalmának egy meghatározási kísérlete komolyan számol ezzel. Igaz, hogy ebbe a definícióba a kanti esztétika is belejárszik. „Gyermekirodalom

²⁷ Szentkuty-Drescher Pál: Régi magyar gyermekkönyvek. 1538–1875. Kiad. a M. Bibliophil Társ. Bp. 1934. 15.

²⁸ Még századok múltán is kísért ez a fogalomértelmezés: az 1950-es években a szovjet Bábuskina szerint a gyermekirodalom „a gyermek nevelésének és képzésének feladatát tölti be”. – Idézi: Kolta Ferenc i. m. 22.

²⁹ Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur. Hrsg. Reiner Wild. Stuttgart, Metzler, 1990. 429–434.

a gyerekek által kiválasztott, szívesen olvasott irodalom.” – írja Lovász Andrea.³⁰ Bár nem tagadjuk, hogy van igazságtartalma ennek a meghatározásnak, mégis kérdőjelek támadhatnak vele kapcsolatban bennünk. 1./ Minél kisebb a gyerek, annál kevésbé igaz, hogy maga választ olvasnivalót. 2./ Ennek a definíciónak a jegyében akár remekműveket is kisöpörhetünk gyermekirodalomból. (A meghatározás felnőttekre vonatkozó hasonmásával pedig az irodalom egészéből.)

Annak a jelenségnek, amely a szórakozást az értékhierarchia csúcsára emeli, van esztétikai modalitása is a gyermekkultúrában. Felértékelődött a látvány, a szín, a forma, a játékosság. Itt is feltűnik egy a felnőtt-világból már ismert élménytípus. Eszerint a gyerek elsősorban önmaga titkait akarja megérteni, és egy korlátok nélküli fantáziavilágot akar felfedezni. Többek között ez is kedvez a mesének, meseszerűségnek. A fantasy frenetikus sikerét pedig akár le is vezethetjük belőle.

Ahogy a gyermekirodalom fogalma is csak „*kizárólag saját változásában ragadható meg*”³¹, úgy a gyermekkönyv, a gyermekmédiá és a gyermekkultúra fogalma is. A meghatározásnak ebben a módjában egyetértek Lovász Andreával.

Eppen azért, mert a fogalmaink jelentése változásoknak kitett, inkább részletező módon „leírjuk” mindazt, ami általánosított tapasztalataink szerint a fogalom tartalmába és terjedelmébe tartozik. Ez történt tulajdonképpen a német nyelvterület világszerte ismert és elismert lexikonában is, amelyben a főszerkesztő, Klaus Doderer írta a gyermekirodalomról szóló szócikket.³²

Ez a jelenség szakterületünkön nem csupán a gyermekirodalom fogalomértelmezését jellemzi. Minél nagyobb a fogalom terjedelme, annál lehetetlenebbé válik a definíció. Néha más tudományterületekkel együtt sem találunk megnyugtató megoldásra. A mese meghatározása például az irodalomtudományra, a folklórra és a gyerekirodalomra egyszerre tartozik. Mégis mi a végeredmény? Meg tudjuk határozni a tündérmesét (a strukturalizmus jóvoltából), és nem tudjuk meghatározni a mesét. Legfeljebb megadjuk a nemfogalmat (epikus), a differencia specifikát (a csoda, amely természetes) és a rá jellemző műformát (többnyire prózai). De ezzel vizsgálódásaink során nem sokra megyünk. Inkább a tündérmese, az állatmese, a novellamese, a legendamese fogalmával operálunk, azaz a mesék alcsoportjait már meg tudjuk határozni. Kézikönyvünk népmeséről szóló fejezetét írva ezen az úton járt Boldizsár Ildikó is. Furcsa dolog, de a csali mese definíciója is használhatóbb, mint a mese meghatározása.

A gyermekirodalom egy lehetséges definícióját a frankfurti Goethe Egyetem tantárgyi programfüzetéből idézem. A program a 2001/2002-es tanévre készült. Azaz „ott és most” ez a gyermekirodalom. A magam részéről elfogadom. (A gyermekirodalom rétegei is levezethetők belőle. Annak kivételével, amit a gyerekrájzhoz hasonlóan a gyerek maga csinál.) E definíció szerint: *A gyermekirodalom a gyermekeknek címzett, illetve az általuk befogadható (lírai, drámai és epikus) irodalmi műveket jelenti, amelyeket az irodalomtörténet, a társadalom- és művelődéstörténet folyamataival, valamint a pedagógiai szemlélet változásaival összefüggésben kell vizsgálni.*³³

³⁰ Lovász Andrea i. m. 105.

³¹ uo. 88.

³² Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. (I-O.) Hrsg. Klaus Doderer. 2. Aufl. Weinheim-Basel, Beltz Verl, 1977. 161–165.

³³ Sommersemester 2002.: Veranstaltungen, Studienhinweise, Information. Hrsg. Johann Goethe Universität, Institut für Jugendbuchforschung. Frankfurt am Main, 2002. 5.

A fogalomnak fontos kulcsszavai vannak. A legfontosabbak, hogy a gyermekirodalom – *irodalom*, hogy a *gyerek mint címzett és mint potenciális befogadó egyformán fontos*. (A kettő egybe is eshet!) Ebben a meghatározásban megjelenik az *interdiszciplinaritás* követelménye is. S a fogalmat illetően ez nagyon természetes.

Ez a definíció lírai, drámai, epikus műveket tart számon, azaz a *belletrisztikáról* szól. Minden más a gyermekkönyv kategóriájába való. Nem férhet bele a gyermekirodalomba se a szöveg nélküli képeskönyv, se az ismeretterjesztő könyv, holott ismeretterjesztő irodalomnak is hívjuk. (Valahogy úgy, ahogy a felnőttek olvasmányait szakirodalomnak.)

Problémát önmagában nem ez a tény okoz, hanem azok a művek, amelyeknek szűk lesz egyik vagy másik skatulya. A belletrisztika köréhez tartozó művekben (bizonyos műfajokban kiváltképp) ott lehet az ismeretterjesztő szándék. (Meggyőző példaként Janikovszky Éva képeskönyveit vagy Fekete István műveit említem, műfajként pedig a történelmi regényt vagy az állattörténeteket.) De a maguk skatulyája szűk lehet az ismeretterjesztő könyveknek is. Például az olyanoknak, mint Lázár Ervintől az *Óregapó madarai* vagy a *Lovak, kutyák, madarak* De talán még a Réz Pál fordította *Tesz-vesz városnak* is.

Végül is be kell látnunk, hogy lelehetetlen olyan definícióhoz jutni, amelyik nyomán nincsenek dilemmáink. A művek kifognak rajtunk. De megtanultuk, hogy a skatulyákra mégiscsak szükség van. Az irodalomelmélet története erről győz meg. És arról is tanúskodik, hogy *az irodalomtudomány nem rendelkezik igazán jól körülhatárolható területtel. A gyermekirodalom se*. Ebből is származnak a nehézségeink. – Például minél kisebb a gyerek, annál több olyan mű íródik a számára, ami csak az alkalmazott irodalom kategóriájába fér bele. Van a belletrisztikának egy peremvidéke, aminek nagyon nehéz meghúzni a határait. Csaknem körvonalazhatatlan. Az „ördög itt is a részletekben lakik”, ahogy a mindennapi szóhasználatnál mondanánk.

A gyermekirodalom – irodalom, de a szó előtagja úgy viselkedik, mint a zenei módosítójel, amit figyelembe kell venni. Az enjagement például teherterhel lenne a gyermekversnek, ezért nem is igen találunk benne egyik verssorból a másikba, illetve egyik versszakból a másikba áthajló mondatokat. Ez ügyben egy „félhanggal” lejjebb kell megszólalni a versnek. De a gyerek-képzlet természete az akár egy „félhangot” jelenthet fölfelé. Ahogy sokan leírták már, egyenesen „trambulin” az író, költő számára. Attól pedig, hogy változott a gyerek és a világ gyerekképe, az utóbbi évtizedekben egy tucat tabut tört össze a gyerekpróza, ha nem is nálunk.

De ki a *gyerek* ebben a fogalomban. Ha a német minta nyomán átvett (s egyre kevésbé használt) „gyermek- és ifjúsági irodalom” kifejezésben szereplő gyerekekre gondolunk, akkor óvodás, kisiskolás, azaz a tizedik életévén innen van még. Az ifjúsági irodalom olvasója pedig a korai serdülőkorban jár, azaz 11–14 éves. Tehát minden csak nem „ifjú”. Pszichológiai, szociológiai, jogi értelemben mindkettő gyerek. Az angol, az orosz, a francia többnyire beéri a „gyermekirodalom” kifejezéssel. Vargha Balázs már 1973-ban erre bízott. „Önértés tizenhárom éves már nemigen vesz a kezébe gyerekkönyvet. Csakazértse.”³⁴ A gyerek valóban hamarabb ér a felnőttek irodalmához, mint ahhoz, hogy „ifjú” legyen. A felnőtté válás kalandja manapság nagyon sokáig tart.³⁵

³⁴ Vargha Balázs i. m. 11.

³⁵ Német nyelvterületen lásd a „Postadoleszenzroman” szakirodalmát, nálunk a Kortárs gyerekkönyvek (2001) c. kötet anyagát!

Az a 15–18 éves serdülő, aki a kamaszkor középső szakaszában jár, az ifjúsági regény műfajai közül néhánynak még utánanyúl (lányregény, sci-fi, fantasy). Tulajdonképpen (ha szeret olvasni), érdeklí minden olyan könyv, amelybe még vagy már beleolvashatja magát. (Harry Potter sikere e korosztály körében se volt kisebb.) De ezek már csak epizódok az életében. Úton van a felnőttek irodalmához. És oda is kell vezetni, hiszen ő az, akire az irodalom jövőjét rá szeretnénk bízni. A gyermekirodalom tulajdonosa „korosztályként” már nem ő. De a nagyvilág szakirodalma látókörében tartja őt. És törekszünk erre mi is.

*Elmélet és történetírás
meg a kérdőjelek egymás után*

Ne csak azt a kérdést vessük fel, hogy miként, milyen dilemmákkal műveljük a gyermekirodalom-tudományt, hanem azt is, hogy mióta. Az irodalomtudomány történetét szokás igen régi időkből eredeztetni. (Arisztotelész Poétikájától!) A gyermekirodalom tudományát lehetetlen, miután a tárgya sem „régiség”. De alapjában véve az irodalomtudományról sem igaz, hogy „nagy” története van. Ahogy Bókay Antal írja, a 16. század végéig valami miatt „egyszerűen nem volt rá szükség.”³⁶ Univerzális irodalomelméletünk pedig most sincs. Annyi azonban feltétlenül igaz, hogy az irodalomtudomány nagy előfutárai voltak.

A gyermeki olvasáskultúra félezer éves, a gyerekkönyv háromszáz, az esztétikai mértékkel megítélhető gyermekirodalom alig százötven, a gyermekirodalom-tudomány pedig ötven. Nem is lehetne több. A legnagyobb intézményei sem idősebbek. A müncheni Internationale Jugendbibliothek, az egyik legrangosabb kutatóhely, 1999-ben ünnepelte félszázados fennállását. A frankfurti egyetem intézete a század 10-es éveiben ülheti meg ezt az évfordulót.

Előfutárnak számító művek a gyermekirodalom kutatásának területén is vannak. Henrik Wolgast munkásságát száz esztendő múltán is ismerik hazájában. A *Vom Kinderbuch* (1906) c. könyvére a magyar Tóth Rezső már a könyv születése évében hivatkozott a lányregényről értekezve: „Mit olvasson a bakfis lányka? – kérdezte Wolgast. Miattam akármit, amit tud és akar, csak ne bakfisirodalmat.”³⁷ Szemlélete száz esztendeje sem apologetikus. A lányregényről írott tanulmányomban se őt, se Tóth Rezsőt nem tudtam megkerülni.³⁸ Egyébként Tóth Rezső a századelőn, Szondy György a két világháború között a kutatás magyar előfutárai voltak.³⁹

Ennek az alig félszázados tudománynak felmérhetetlen előnyei származnak abból, amit az irodalomtudományból felhasználhat. De örökölt egyet s mást, ami tehetetlennek számít: „Az irodalomtudomány... természete szerint bizonytalan alapokon áll, méghozzá az alkalmazott módszertan és a kijelölt kutatási tárgy szempontjából egy-

³⁶ Bókay Antal i. m. 14.

³⁷ Idézi: Tóth Rezső: A leányolvasmányokról. = Nemzeti Névelés, 1906. 246.

³⁸ L. Komáromi Gabriella: Elfejtett irodalom...197–223. A tanulmány átdolgozott változatát lásd még: K. G.: A gyerekkönyvek titkos kertje. Bp. Pannonica, 1998. 307–333.

³⁹ Tóth Rezső máig elméleti tanulságokkal szolgáló munkája A magyar ifjúsági irodalom és a népiskolai ifjúsági könyvtárak (1904) címmel jelent meg. Szondy György gyermekirodalomtörténeti tanulmánya (A magyar ifjúsági irodalom gyermekkor. 1669–1848) (1932.) az adott korra vonatkozóan változatlanul a legfontosabb forrásunk

aránt.”⁴⁰ Ez a bizonytalanság szakterületünkön sokféle módon megjelenhet. Hors Kunze a maga német gyermekirodalom-történetének előszavában ezt írta: „A gyermekkönyv-történetírás elméleti bizonytalankodásairól az árulkodik, hogy a maga fogyatékoságait leplezni akarja.”⁴¹

E tudományterület struktúrája ugyanazt mutatja „kicsiben”, mint az irodalomtudomány „nagyban”. Azaz van gyermekirodalom-történet, gyermekirodalom-elmélet és létezik a gyermekirodalom interpretációja, ami az első kettő eredményeit az egyes művekre vonatkoztatja. Mindhárom területnek megvan a maga gondja. Hol öröklöttek, hol sajátok.

„A hagyományos felépítésű irodalomtörténet napjaink szellemi közegében már épp csak tengeti életét...” – írta Jauss.⁴² Tulajdonképpen a német nyelvterület gyermekkönyv- és gyermekirodalom történetei abban az időben születtek, amikor az irodalomtörténet-írásban a leíró történetiség átadta helyét a vertikális térbeliségnek. Amikor már régóta nyilvánvaló volt, hogy az irodalmi folyamatokban nem úgy érvényesül a linearitás, mint az uralkodóházak tagjainak névsoraiban. A történet mélységeit és az „időgörbék” játékát is figyelnünk kell.

Az *Elfelejtett irodalom* c. könyvemben próbálkoztam ezzel. A lineáris történet után műfaji keresztmetszetet adtam, ami már lépés volt a vertikális felé. Az utolsó fejezet poétikai, filológiai, irodalomszociológiai vizsgálódásaival pedig mélyrétegeket akartam érinteni. Megkíséreltem, hogy Hankiss Elemér módszerével egy gyermekirodalmi művet mint komplex modellt vizsgáljak. Olyan irodalomtörténetet akartam írni, ami szemmel tartja a mű hatását, a régi és új művekhez való kapcsolódását, a befogadókészség változásait, amelyek egy-egy művet visszahívnak a jelenbe. Olyan gyermekirodalom-történetet akartam írni, amely nemcsak írók, művek, de az olvasó története is. Azaz befogadtam az irodalmi kommunikáció szemléletét.

Mint minden próbálkozásnak, bizonyára ennek is voltak vitatható megoldásai. És ez a könyv csak egy félszázad (1900–1944) a magyar gyermekirodalom történetéből. (Ma már nem 1944-ben hagynám abba, 1948-ban volt irodalmi folyamatmegszakadás.) Ha Szondy György forrásértékű tanulmánya (*A magyar ifjúsági irodalom gyermekkorra*, 1932.), s ez nem volna, a magyar gyerekkönyv és gyermekirodalom történetét egészében megíratlannak tarthatnánk. Szemák István *A magyar ifjúsági irodalom története* (1924) c. munkáját legfeljebb elhibázott kísérletnek tekinthetjük. Korszakolása elfogadhatatlan. Forrásértéke nincs.

Ráadásul irodalomtörténeteink a gyermekirodalom történetét még rövid, vázlatos ismertetésre se méltatják. Már az is kivételesnek számít, hogy Ferenczi Zoltán megemlítette Sebők Zsigmondot, Benedek Eleket, hogy Pintér Jenő elnagyolt összefoglalást adott, amelyben több mint egy tucat ifjúsági író felsorolt, hogy Nemeskürty István korjelenség voltában mutat fel egy-egy régi gyermekkönyvet. Ez egy olyan nemzet irodalomtörténetének kézikönyveiben fordul elő, ahol a legnagyobbak kezéből mindig is kikerül gyerekeknek írt vagy gyerekeknek való könyv.

⁴⁰ Bókay Antal i. m. 18.

⁴¹ Kunze, Hors: Schätzbehalter vom besten aus älteren deutschen Kinderliteratur. Berlin, Kinderbuchverl., 1982. 13.

⁴² Jauss, R.: Irodalomtörténet, mint az irodalomtudomány provokációja. = Helikon, 1980. 1–2. sz. 8.

Dilemma számomra az is, hogy *A magyar irodalom története 1945–1975.* c. kézikönyv költészetről szóló fejezetéből például kimaradt a magyar gyerekversek költészete. Sose volt még olyan „fényes” korszaka, mint akkoriban. De a költői életművekből is hiányzik a gyerekversek, sőt a gyerekversek-kötetek sora. (L. Nemes Nagy Ágnes-, Weöres-fejezet!) Es minden egyéb is, ami gyerekversek, holott a gyermekversek és a gyerekpróza beépül az életművekbe, és a zajló irodalmi folyamatoknak is része. A szecessziótól például elválaszthatatlan a mese és a mesészerűség. A gyermekmese is. S Babits *Barackvirág* c. meséje ugyanúgy a kettős élet története, mint a *Gólyakalifa*. A *Tányérszigetben*, az *Új Fű* és a *Régi Fű* meséjében az *Esti kérdés* megválaszolatlan mondata bujkál. A *Dzsonni, a tengerész* c. mese pedig az egyik novelláját idézi (Mithológia). Hogy mai példával is éljek: Vámos Miklós meséje, a *Tűkerök órája* tulajdonképpen az *Apák könyvének* parafrázisa.

De nemcsak a gyermekirodalmi alkotások maradnak ki irodalomtörténeteinkből. Írók is kimaradhatnak, ha kivívják maguknak a gyermekíró státusát. Az Akadémiai Kiadó magyar irodalomtörténetének 6. kötetében nem szerepel Fekete István neve. 1966-ban jelent meg a kötet, a Fekete István-i életmű lezárulásának közelében. A könyv 1100 oldal, és cca. 1200 szerző neve szerepel a betűrendes indexben. Nem vagyok elfogult Fekete Istvánnal szemben, de nem szabadna hiába keresnem.⁴³

Az előbbiekből nem következik, hogy ne tartanám fontosnak a gyermekirodalom külön irodalomtörténetét. Német nyelvterületen megszülettek már a különböző változatok is. Valahogy úgy, mint a nyelvekről a „nagyszótárak” és a „középszótárak”. Az elsőre a már említett Theodor Brüggemann-féle gyerekkönyvtörténet a példám maga három kötetével és több mint 5000 oldalnyi szöveggel. Történetírás, lexikon és bibliográfia egyszerre. A másik változat a Reiner Wild szerkesztette német gyermekirodalom-történet, amelyet ugyancsak említettem már. Attól még nagyon fontos könyv, hogy komoly kritikai észrevételek is érhetik. A német nyelvű gyermekirodalom történetében Ausztriának nem jut külön fejezet, ahogy Svájcnak sem. A mai osztályok gyermekirodalom ebben a kötetben annyi, hogy Christine Nöstlingert sűrűn emlegetik.

Német nyelven már a 20. század második feléről szóló gyermekirodalom-történetek is megjelentek. A klasszikusok és modernek kifejezést ezek a kötetek is temporálizáló jelentéssel használják, akárcsak mi a kézikönyvünkben. Ennek értelmében a klasszikusok saját koruk számára nem klasszikusok. Hiába a szellemi rang, kiválóság, a vitathatatlanul klasszikus érték. Az már egy másik jelentés. A 20. század második felének irodalma a modern gyermekirodalom.⁴⁴ A posztmodern kifejezést – inkább életérzésekre, tematikai motívumokra vonatkoztatva – most kezdik bevezetni.

Ha egyszer a magyar gyermekirodalom teljes történetét megírják valakik, abban határainkon túli fejezeteknek is kell lenni. És ki kell majd derülni belőle, hogy a Cimbórá vagy a Jó Pajtást a határainkon túl szerkesztik, hogy Bajor Andor, Fodor Sándor, Kányádi Sándor a határainkon túl írták, írják gyerekkönyveiket. Egy ilyen könyv

⁴³ Valóban elfogultságok nélkül közeledtem az életműhöz. Ld. Komáromi Gabriella: Tutajos „tanulóévei”. Fekete Istvánról évfordulók idején. = Iskolakultúra, 2000. 9. sz. 82–89.

⁴⁴ L. Jugendliteratur zwischen Trümmern und Wohlstand. 1945–1960. Hrsg. Klaus Doderer. Weinheim-Basel, Beltz, 1993, 660. – Hajna Stoyan-Kaspar H. Spinner-Maria Németh: Moderne deutschsprachige Kinder- und Jugendliteratur. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998. 432.

vet az irodalom és a gyermekkultúra történetébe kell ágyazni. A gyermekkortörténetek tanulságai is be kell hogy épüljenek anyagába.⁴⁵ Jelleget tekintve interdiszciplináris lesz, ahogy az a gyermekirodalom-tudomány egésze.

A gyermekirodalom-kutatás manapság újra dialógust folytat a pedagógiával. Nem azért mintha „pusztán nevelési ügyé szeretnénk tenni újra a gyermekirodalmat, hanem azért, hogy a gyermekirodalom-kutatás és a kritika a túlhaladott pedagógiai nézetektől megszabaduljon” – mondta egy konferencián Hans-Heino Ewers.⁴⁶ Valahol a gyermekirodalom és a modern pedagógia partnerségéről is szó van már a nagyvilágban. De a pedagógiának meg kell szabadulnia negatív aurájától. Nem feledkeznek meg arról a veszélyforrásról sem, hogy a pedagógiai szándék milyen könnyen elveszi az olvasás örömét.

A kutatás legerőteljesebb interdiszciplináris területe irodalomszociológiai. Kiválasztott tárgya az ifjúsági regény. Az utóbbi években ezen belül is szinte önállósult a „Mädchenliteraturforschung”. (Családképeket vizsgál, a megváltozott anyafigurákat, az apa-fiú ellentét helyébe lépő anya-lány konfliktusokat, a mellékszereplővé vált férfi hősöket, az „ifjú” szülőket és a „felőtt” gyerekeket stb.) Olyan kutatásoknak is van tere, mint például a rasszizmus vagy a tolerancia a gyermekirodalomban. Az „ablakon túl” sehol semmi jele annak, hogy az irodalomértés irtózna a valóságtól. S ez már nálunk sem időszerű.

Sajátos szakterületünkön is fontossá vált az irodalmi kommunikáció kutatása. Elsősorban Maria Lypp munkálkodása nyomán, aki aszimmetrikusnak nevezi ezt a kommunikációt. A szerző felnőtt, a befogadó gyerek, más a státusuk, más a tudásuk, más a nyelvük, ezért a kommunikáció aszimmetrikus.⁴⁷ A szövegstruktúrák vizsgálata érdekes tanulságokkal jár.

A mélystruktúrák vizsgálatáról is beszélnek a tanulmányok.

A német és osztrák gyermekirodalom-kutatás régóta fel tud mutatni a munkáiban teoretikus részleteket. (L.: K. E. Maier, R. Bamberger, Hans Grünewald, W. Kaminski, Malte Dahrendorf, Emer O Sullivan munkáit!) Sőt: teoretikus műveket is. (Klingberg: *Kinder- und Jugendliteraturforschung*, 1973, Scherf: *Strukturanalyse der Kinder- und Jugendliteratur*, 1978). Hans-Heino Ewers könyvét (*Literatur für Kinder und Jugendliche*) azonban mégiscsak úgy fogadta a kritika, mint az első nagyobb szabású elméleti munkát.⁴⁸ A szerző tíz éve vezeti a frankfurti egyetem gyermekirodalmi intézetét (Institut für Jugendbuchforschung), kutatócsoportjait. A gyermekirodalom elméleti kérdéseit, szövegstruktúráit, cselekmény- és szimbólumszisztémáit régóta kutatja. Évtizedes kutatómunka tapasztalatai és eredményei szűrődtek le munkájában, amelyet a kritika

⁴⁵ Sokáig mindössze Philippe Aries könyve jutott el hozzánk e tárgykörben (Gyermek, család, halál. Bp. Gondolat, 1987.). Néhány év alatt azonban sok mindennel gazdagodott ez az irodalom. L. Shaha, Sulamith: *A gyermek a középkorban*. Bp. Osiris, 2000., *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*. Vál. Vajda Zsuzsanna, Pukánszky Béla. Bp. Eötvös K., 1998. – Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*. Bp. Műszaki K., 2001.

⁴⁶ *Jahrbuch Kinder- und Jugendliteraturforschung 1999/2000*. (Pressespiegel) = *Mitteilungen*, 2001/2. 28.

⁴⁷ Lypp, Maria: *Asymmetrische Kommunikation als Problem modernen Kinderliteratur*. – In: *Vom Kasper zum König. Studien zur Kinderliteratur*. Frankfurt am Main, Lang, 2000. 51–55.

⁴⁸ Hans-Heino Ewers: *Literatur für Kinder und Jugendliche. Eine Einführung in grundlegende Aspekte des Handlungs- und Symbolsystems Kinder- und Jugendliteratur*. Frankfurt am Main, 2000.

akkor is elismeréssel fogadott, ha Malte Dahrendorf vagy Heinrich Kaulen a részletekkel vitatkozott. Az elismerés többek között annak is szólt, hogy a mű szövege a szerző teoretikus ambíciói ellenére olvasható, mesterkéletlen maradt.

S alighogy Ewers munkája napvilágot látott, Emer O Sullivan megcsinálta a gyermekirodalom komparatistikáját. (Kinderliterarische Komparatistik, 2000.) A mű ún. „Habilitationsschrift” volt, azaz német földön az igazán rangos tudományos fokozatok megszerzésének sincs szakterületünkön akadálya.⁴⁹ A gyermekirodalom-elmélet megszületett. Vitathatatlanul. Mi a teoretikus részleteknél tartunk. De bármily hihetetlen, vannak előnyei is a fáziskésésnek. Csupán néhány példával élek.

Már túl vagyunk azon, hogy a 20. század második felének irodalomtudományi eredményeit kritikátlan eufóriával fogadjuk. Ami értéknek bizonyult, fontossá lehet. Fontos a hatás, befogadás és a befogadó.⁵⁰ „Az irodalmi tárgy – mondta Sartre – furcsa bűgőcsiga: csak mozgásban létezik.”⁵¹ De nem alacsonyíthatjuk le a jelentést a befogadóhoz, nem akarhatjuk a „szerző halálát”.

S bár érthető az irodalomértés viszolygása a valóságtól az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján, már nem időszerű megkérdőjelezni az irodalom valóságreferenciáit. Ezzel még nem sértjük meg az irodalom autonómiáját. „Ez a fajta félelem nem időszerű – írja Angyalosi Gergely. – Az irodalom nem veteményeskert, amelyet óvón körülkeríthetünk, hanem nagy, lüktető, mindennel kapcsolatban álló heterogén létező.”⁵² Nem „veteményeskert” a gyermekirodalom sem. Azt is mondjuk, hogy az „életnek olvasunk”, azt is, hogy az irodalom „élni segít”. Egyik sem tévedés.

S hogy milyen az irodalmi élet a gyermekirodalom területén. Olyan, mint az irodalmi életben egyébként. Ahogy Pomogáts Béla írja: „Az irodalmi élet ma megosztott, és székértáborokba szervezett.” Pedig jól tudjuk: „Szolidaritás nélkül az irodalom és a kultúra... további pozíciókat fog veszteni.”⁵³ A gyermekirodalom is.

⁴⁹ Mindkét kötet kritikai fogadtatásáról a Mitteilungen c. folyóirat 2001/2. számából tájékozódhatunk.

⁵⁰ A Gyermekirodalom (Helikon, 1999) c. kézikönyvben az irodalom deklaráltan nemcsak írók és művek, hanem az olvasó története is. A harmadik rész A gyermek olvasó címet viseli, ez a ciklus a befogadóé. Az irodalmi kommunikáció folyamatát érvényesíti a struktúra. Se Dobszay Amrus, se Lovász Andrea idézett kritikája nem vette észre. Az első elegendőnek találta volna ezt a harmadik részt, Lovász Andrea pedig ezt ítélte fölöslegesnek.

⁵¹ Idézi: Cs. Gyimesi Éva: Mű és olvasó. = Literatura, 1984. 1. sz. 34.

⁵² Angyalosi Gergely: Az irodalom átvérzett szövete. = Vigilia, 2001. 11. sz. 823.

⁵³ Pomogáts Béla: Az irodalom mint intézmény. = Literatura, 2001. 2–3. sz. 149.